

ÇAĞDAŞ UYGUR DEYİMLERİNDE YÖNELİM METAFORLARININ KULLANIMI

[Araştırma Makalesi/ Research Article]

Yusuf ULUSOY*

Geliş Tarihi: 13.01.2024

Kabul Tarihi: 03.05.2024

Öz

Metafor, eski dönemlerden itibaren araştırılan bir söz sanatıdır. Aristo ile temelleri atıldığı kabul edilir. Metafor, günümüze kadar pek çok araştırmacı tarafından araştırılmıştır. Metaforlar düşüncelerimizin sınırları kadar şekillenir. Metafor, konuşma biçiminden ziyade bir düşünme biçimidir. Hayat tecrübelerimiz ve hayal gücümüz metafor üretmemize yardımcı olur. Gündelik hayatta kullandığımız kelimelerin yanında eylemlerimizde ve düşüncelerimizde metaforlardan yararlanırız. Metaforlar, klasik ve çağdaş yaklaşımlar olarak ikiye ayrılır. Çağdaş metaforun temelleri 1980 yılında G. Lakoff ve M. Johnson tarafından ortaya atılır. Çalışmamızın konusunu oluşturan yönelim metaforları, uzay/mekân istikameti ile ilişkili olan metafor türüdür. Yönelim metaforları, yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, beri-öte, merkez-çevre ekseninde kurulur. Yönelim metaforları arasında bir sistem vardır. Yukarı yönelim iyi durumu verirken aşağı yönelim kötü durumu verir. Çağdaş Uygur Türkçesinde bazı deyimler metafor yoluyla yapılır. Deyimlerin bazıları, herhangi bir edat kullanılmadan "yön" kavramının metaforik olarak kullanılmasıyla oluşur. Deyim, Çağdaş Uygur Türkçesinde "turaqliq ibare" ya da "idiyom" kelimeleri ile karşılır. Edebî eserlerde, günlük konuşmalarda metafor yoluyla kurulmuş deyimler kullanılır. Yönelim metaforu ile kurulan Çağdaş Uygur deyimlerini incelemek çalışmamızın amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Metafor, Yönelim Metaforları, Mecaz Anlam, Uygur Türkçesi.

THE USE OF ORIENTATIONAL METAPHORS IN CONTEMPORARY UYGHUR IDIOMS

Abstract

Metaphor is an art of speech that has been researched since ancient times. It is accepted that its foundations were laid with Aristotle. Metaphor has been researched by many researchers until today. Metaphors are shaped by the limits of our thoughts. Metaphor is a way of thinking rather than a way of speaking. Our life experiences and imagination help us produce metaphors. In addition to the words we use in daily life, we use metaphors in our actions and thoughts. Metaphors are divided into classical and contemporary approaches. The foundations of contemporary metaphor were laid by G. Lakoff and M. Johnson in 1980. Orientation metaphors, which are the subject of our study, are a type of metaphor related to the direction of space/place. Orientation metaphors are constructed on the axis of up-down, in-out, front-back, close-further, center-periphery. There is a system among orientation metaphors. Upward orientation gives a good situation, while downward orientation gives a bad situation. Some idioms in Contemporary Uyghur Turkish are made through metaphor. Some of the idioms are formed by using the concept of "direction" metaphorically without using any preposition. The idiom is met with the words "turaqliq ibare" or "idiyom" in contemporary Uyghur Turkish. Idioms formed through metaphor are used in literary works and daily conversations. The aim of our study is to examine Contemporary Uyghur idioms established with the metaphor of orientation.

* Doktora Öğrencisi ve Türk Dil Kurumu Doktora Bursiyeri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, e-posta: yulusoy@ankara.edu.tr
Orcid: 0000-0002-0663-9601

Keywords: *Idiom, Metaphor, Orientational Metaphors, Figurative Meaning, Uyghur Turkish.*

Giriş

Metafor, Latince kökenli bir kelime olup Türkçe karşılığı eğretilme, benzetme, mecaz olarak düşünülür. Doğan Aksan, deyim aktarması olarak adlandırdığı metaforu, anlatılmak istenen kavramın onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılması; böylece bir göstergenin yeni anlam kazanması biçiminde açıklar (2006: 62). Lakoff ve Johnson, metaforun özünün bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmek olduğunu söyler (2015: 30). Örneğin “tartışma” kısmen “savaş”a göre yapılaşır, anlaşılır ve bu şekilde dile getirilir. Yani, tartışırken yapılan eylemler ve düşünceler savaşın konularında kavramlaştırılır. Bu nedenle metafora ait ne kadar kavram varsa hepsinde bir sistem olduğu göze çarpar. Erdem, metaforun idrak dil biliminde bir konuşma figürü olduğu gibi, zihnî bir süreç olarak da kabul edildiğini belirtir (2014: 92). Metafor, kavramların zihnimizde bir şeyleri bir şeylere benzeterek yapıldığı semboller olarak da düşünülebilir. Akın, metaforu bir edebî sanat olmanın ötesinde bir düşünme yöntemi olarak niteler (2017: 10). Düşüncelerimizde şekillenen kavramlarla yeni metaforlar üretilebilir. Kittay’a göre metafor, radikal yollarda, etkileme kapasitesini genişletmek için doğal dilde hazır bulunan anlamdır ve metaforu dilin gerçek kaynakları, önemli ayrıntıları veya farklılıkları ifade etmekte yetersiz kaldığında kullanırız (1989: 125). Düşüncelerimiz geniş ölçüde metafora aittir. Bir fikir ileri sürerken zihnimiz hayat tecrübelerimiz ve hayal gücümüz temelinde metafor üretir. Erdem, kavram alanımıza yeni girmiş unsurları isimlendirirken, deneyimlerimizle dünyayı algılayışımız esnasında mevcut bilgiyi kavramlaştırmada kısmen evrensel de olabilen fakat daha çok kültürel veya millî ve kısmen de ferdî özellikler taşıyan ve ayrıca önceden mevcut bilgiyi uygunlaştırırken dünya üzerindeki kavram organizasyonumuzu tecrübe etmeden önemli rol üstlenen zihni bir hadise olarak metaforu işaret eder (2003: 39). Metaforların soyut düşünce ve olayları somut olaylarla ilişkilendirmesi söz konusudur.

Metaforları klasik ve çağdaş yaklaşımlar olarak ikiye ayırabiliriz. Akın, klasik metaforları lengüistik bir fenomen, sanatsal ve retorik bir araç, benzerliğe dayanan bir karşılaştırma şekli, iradi ve düşünülmüş bir kullanım ve onsu da yapabileceğimiz bir konuşma figürü olarak belirtir (2007: 10). Çağdaş metaforlar ise düşüncelerimizin figürleştiği ve her alana yayılmış olan yapılardır. Çağdaş metaforun temelleri 1980 yılında G. Lakoff ve M. Johnson tarafından ortaya atılmıştır. G. Lakoff ve M. Johnson, “Metaphors We Live By” adlı eserde metaforların hayatın her alanında bizimle yaşadığını vurgular. Metafor, benzerliğe dayanmayan, insanların gündelik hayatta devamlı kullandığı, dil bilim açısından bir süs olmayan, insani düşünmeden ayrılamayacak bir parçadır. Belki de kavramlar yoluyla, bir şeyi başka bir şeye göre düşünmek demektir (Lakoff ve Johnson 2015: 13). Gündelik hayatta kullandığımız kelimelerin yanında eylemlerimizde ve düşüncelerimizde de metaforlardan yararlanırız.

Erdem, bir kültürün en temel değerlerinin o kültürdeki en temel kavramların metaforik yapısıyla tutarlı olacağını belirtir (2003: 22). Türk kültürüne ait kavramlar düşünüldüğünde, Türk dilinin en erken yazılı belgelerinden itibaren özellikle aşağı-yukarı, ileri-geri yönelimi şeklindeki yönelme metaforlarının sıklıkla kullanıldığı görülür. Bilge Kağan, “başlıgig yüküntürtüm tizligig sükürtüm” (Tekin, 2014: 47) diyerek yukarı-aşağı yönelimli bir metafor kullanır. Vezir Tunyukuk, “kızıl kanım töküti, kara tärim yügürti” (Tekin, 1994: 49) diyerek aşağı yönelimli bir metafor kullanır. Metaforlar, somut ve görsel betimlemeler sayesinde anlatımda canlılık sağlar.

Yukarıda klasik ve çağdaş dil bilim yaklaşımlarıyla açıklanmaya çalışılan metafor kavramı, bazı alt başlıklar altında ele alınmaktadır: *Ontolojik metafor, yönelim metaforu, konvansiyonel metafor, poetik metafor, kavram metaforu, kompleks metafor/karma metafor*

ve iç içe girmiş metafor. Çağdaş Uygur deyimlerindeki metafor kullanımını inceleyeceğimiz bu çalışmada, söz konusu türlerden sadece yönelim metaforları üzerinde durulacaktır.

1. Deyimler ve Metafor

Deyimler, gerçek anlamından uzak olan en az iki kelimenin kalıplaşmasıyla oluşan kelime gruplarıdır. Aksan, bazı tek kelimelik mecazî kullanımları da deyim saymakta ve örnek olarak da akşamcı, kaşarlanmış, sudan, gözde, gedikli gibi kelimeleri vermektedir (2015: 36). Deyim, çağdaş Uygur Türkçesinde “turaqlıq ibare” ya da “idiyom” kelimeleri ile karşılır. Abdurêşit'e göre, bu tür kelime gruplarını bazı araştırmacılar “frazéologiyeli kalıplar” şeklinde de ifade eder (2015: 66). Deyim, “Hazırqi Zaman Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti” adlı eserde, kelime grubundaki sözcüklerin asıl sözlük anlamlarından farklı anlam taşıdığı kalıplaşmış sözcük grubu, anlamı değişmiş kelimeler olarak verilir. Deyimler, dille uzun süre kullanılarak o dille özleşen kalıp sözlerdir. Micit, Uygur dilindeki deyimlerin, Uygur halkı tarafından uzun zamanlardan beri tekrar edilme yoluyla âdet haline geldiğini ve nesilden nesile aktratıldığını belirtir (2012: 52).

Her deyim, metaforla ilgili bir bağlam olarak düşünülebilir. Aksan, deyimlerin, belli bir durumu, oluşumu, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini, kendi anlamları dışında kullanılan birkaç kelimedenden oluşan birimlerle dile getirirken bir yargı bildirmediklerini söyler (2004: 172). Bir yargı dışında her deyim aynı zamanda bir metafor oluşturabilir.

Çağdaş Uygur Türkçesinde çok sayıda deyim metafor yoluyla ortaya çıkar. Edebî eserlerde, günlük konuşmalarda metafor yoluyla kurulmuş pek çok deyim görülür. Bu yaygın durum, kelimelerin farklı semantik ilişkilerde kullanımının neticesinde meydana gelir. Deyimleri oluşturan unsurlar ilk anlamlarıyla düşünüldüğünde metaforik kullanımların belirginliği kendini gösterir. Baş tolği- ‘baş çevirmek’ iken, “reddetmek”, közdin keçür- ‘gözden geçirmek’ iken, “incelemek”, tumşuqi uzun ‘ağzı uzun’ iken, “kavgacı” kavramlarını karşılar duruma gelmiştir. Kelimeler daha güçlü ve etkili bir anlatım amacıyla somutlaştırmadan yararlanılarak metaforik olarak yapılandırılır.

2. Yönelim Metaforları

Lakoff ve Johnson, bir kavramı diğerine göre yapıya kavuşturmayan, bunun yerine bütün bir kavramlar sistemini diğer bir kavramlar sistemine göre organize eden ve uzay/mekân istikameti ile ilişkili olan metafor türünü yönelim metaforları şeklinde açıklar (2015: 40). Yönelim metaforlarının büyük bir kısmı, yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, beri-öte, merkez-çevre ekseninde yapılıdır. Erdem, temel anlam itibarıyla özellikle yönelme gösteren edatların kullanılarak olumlu ve olumsuz yaklaşımların sergilenmesi ile yönelimli metaforların gerçekleştiğini belirtir (2003: 175).

Çağdaş Uygur Türkçesinde herhangi bir edat kullanılmaksızın “yön” kavramının metaforik olarak kullanıldığı deyimler de dikkati çeker. Qol asti, ‘el altı’, qapiqi yaman ‘yüzü asık’ ayağ asti ‘ayak altı’ gibi ifadelerde “yön” kavramının metaforik kullanımı söz konusudur. Erdem, “baş” kelimesinin vücudun en üst kısmı olması ile ontolojik bir özellik sergilediğini, aynı zamanda da önem verme kavramının yönünü de gösterdiğini belirtir ve ayak, vücudun en alt kısmında olması sebebiyle ontolojik bir özellik gösterir aynı zamanda da önemsizlik kavramının yönünü verir (2003: 176). Yönelim metaforlarında yukarıda olan genellikle olumlu, aşağıda olan genellikle olumsuz olarak kabul edilir. Fakat aşağıda incelemesini yaptığımız bazı deyimlerde, bu durumun tersiyle de karşılaşmışır.

3. Çağdaş Uygur Türkçesi Deyimlerinde Yönelim Metaforlarının İncelenmesi

3.1. Yukarı-Aşağı Yönelimli Metaforlar

Yönelim metaforlarında yukarı olanın pozitif anlamda, aşağıda olanın negatif anlamda olduğu düşünülmüştür. Çağdaş Uygur deyimlerinde bu durumun tersi de görülmektedir.

Deyim: Burni üstün bol- 'burnu havada olmak'

Metafor Yönü: Deyimde, metaforun yönü yukarıya doğru olmasına rağmen olumsuz anlamdadır.

Metafor Açıklaması: Deyimde, "kibirli olma" anlamı verildiği için deyim, yukarı doğru olumsuz bir anlam kazanmıştır.

Deyim: Béşi asmanğa (kökke) taqaş- 'başı göğe yetmek'

Metafor Yönü: Deyimde, metaforun yönü anlam ve söylem olarak yukarı doğrudur.

Metafor Açıklaması: "Mutluluktan havalara uçmak" anlamını veren deyim, anlam olarak yukarı yönde olumlu bir duygu vermektedir.

Deyim: Béşidin tütün çıq- 'başından duman çıkmak'

Metafor Yönü: Deyimde, metaforun yönü yukarı doğrudur.

Metafor Açıklaması: "Çok korkmak, telaşlanmak" anlamını veren deyim, anlam olarak olumsuz yönde bir duygu vermektedir.

Deyim: Köñli çüş- 'gönlü düşmek'

Metafor Yönü: Metaforun yönü aşağı doğrudur.

Metafor Açıklaması: Yön aşağı doğru olduğu için olumsuz bir anlam beklenmelidir fakat "sevmek" anlamını veren deyim, olumlu yönde bir duygu vermektedir.

Yönelim metaforunun mantığında, yukarıda olanın aşağıda olana göre daha değerli ve önemli olduğu varsayılır. Çağdaş Uygur deyimlerinde bu durum bazen değişmektedir.

Deyim: Yüzige qan yügürmek 'yüzüne kan gelmek'

Metafor Yönü: Anlam ve söylem olarak metaforun yönü yukarı doğrudur.

Metafor Açıklaması: Deyim, yukarı doğru yönelimini "yürümek" ifadesiyle verirken aynı zamanda anlam olarak da olumlu bir duyguyu vermektedir.

Deyim: Yüzi tökülmeq 'yüzü dökülmeq'

Metafor Yönü: Anlam ve söylem olarak deyimdeki metaforun yönü aşağı doğrudur.

Metafor Açıklaması: Deyim, aşağı doğru yönelimini "dökülmeq" ifadesiyle verirken aynı zamanda anlam olarak da "saygınlığını yitirmek" ile olumsuz bir duygu vermektedir.

Deyim: Hoylisiğa çalma çüşmek 'avlusuna kerpiç düşmek'

Metaforun Yönü: Anlam ve söylem olarak metaforun yönü aşağı doğrudur.

Metaforun Açıklaması: Deyim, aşağı doğru yönelimini "düşmek" ifadesiyle verirken aynı zamanda anlam olarak da dünürçüsü gelen bir kızın baba evinden kopması ile olumsuz bir duygu verilmektedir.

Deyim: Başqa pit çüşmek 'başa bit düşmek'

Metaforun Yönü: Baş vücudun en üst kısmı olması ile ontolojik bir özellik sergiler fakat bit düşmesi metaforun yönünün aşağı doğru olduğunu gösterir.

Metaforun Açıklaması: Deyim, aşağı doğru yönelimini "düşmek" ifadesiyle verirken aynı zamanda anlam olarak da sıkıntıya düşmek ile olumsuz bir duygu verilmektedir.

Deyim: Ayıgığa yığılmaq ‘ayağına yıkılmak (kapanmak)’

Metaforun Yönü: Ayak vücudun en alt kısmında yer almasından dolayı metaforun yönü aşağı doğrudur. Aşağı yönde olan önemsiz olanı, kederi, güçsüzlüğü ifade eder.

Metaforun Açıklaması: Deyim, aşağı doğru yönelimini “yıkılmak” ifadesiyle verir. Anlam olarak güç durumunda olmayı ifade eder. Ayağına kapanmak, Yeni Uygur Türkçesinde yaptıklarından pişman olup birisinden af dilemek anlamıyla da kullanılır.

Deyim: Ayağqa turğuzmaq ‘ayağa kaldırmak’

Metaforun Yönü: Bu deyimde anlam ve söylem olarak ayak vasıtasıyla metafor yukarı yönlü görülür ancak “kaldırmak” ifadesiyle deyim olumlu bir anlam kazanır ve yukarı doğru bir yönelme olur.

Metaforun Açıklaması: Deyim, bir şeyi yoluna koymak anlamında kullanılır. Yıkılmak üzere olan, viran hâlde olan ya da tükenip giden bir şeyi tekrar eski haline getirmeyi ifade eder. Söylem ve anlam olarak farklı yönlerde metafor ortaya çıkar.

Deyim: Oşuqi alçu çüşmeq ‘aşığı dik düşmek’

Metaforun Yönü: Metafor, anlam olarak yukarı yönde olmasına rağmen söylem olarak aşağı yöndedir.

Metaforun Anlamı: Bu deyimde, söylem ve anlam olarak farklı yönlerde bir metafor vardır. Deyimde, anlam olarak yukarı yönde, söylem olarak aşağı yönde bir metafor vardır. Deyim, Yeni Uygur Türkçesinde şans dönüp işleri açılmak anlamında kullanılır.

Lakoff ve Johnson bu vb. durumlar için, metaforların tecrübe temelli olduğunu ve bu tecrübe temellerine tam olarak erilemediği için bu tarz yapıların nasıl ortaya çıktığının açıklanması hususunda net bir fikrin ortaya koyulamayacağını ifade etmektedirler (Lakoff ve Johnson, 2015: 42-43).

Deyim: Tüvige topa yölimek ‘dibine toprak atmak’

Metaforun Yönü: Metaforun yönü aşağı doğrudur. Anlamında ve söyleminde farklı yönlü bir metafor olduğu da görülür.

Metaforun Açıklaması: Anlam olarak metafor yukarı yönde olduğunu görürüz. Söyleminde ise aşağıya doğru bir yönelme vardır. Dibine toprak atılan bir kimsenin yetiştirileceği, büyütüleceği anlamını vermiştir.

3.2. Uzak-Yakın Yönelimli Metaforlar

Deyim: İçekeçmek ‘iç içe olmak’,

Metaforun Yönü: Yakınlık ile metaforun yönü belirtilmiştir.

Metaforun Anlamı: Metafor, değerli olanın yakında olduğunu tersi düşünülürken ise daha az değerli olanın uzakta olduğunu gösterir. “Bir kimseyle iyi geçinmek” anlamında kullanılan deyim olumlu yönde bir duygu verir.

Deyim: Közdin neri (yiraq) qil- ‘gözden uzaklaştırmak’

Metaforun Yönü: Uzaklık ile metaforun yönü belirtilmiştir.

Metaforun Anlamı: Değersiz olanın uzakta olduğu görülür. “Yok etmek, öldürmek” anlamında kullanılan deyim olumsuz yönde bir duygu verir.

Deyim: Yiraqtiki su ot ‘uzaktaki su ateş’

Metaforun Yönü: Uzak olanın bir işe yaramayacağı ve bu nedenle değersiz olduğu herkes tarafından kabul gören bir durumdur. Metaforun yönü anlam olarak uzağa doğrudur.

Metaforun Açıklaması: Su, canlılar için önemli bir yaşam kaynağıdır. Türkler, yüzyıllar boyunca su ve otlak alanlar için savaşmış, bununla da yetinmemiş, zamanla suya ilahi bir özellik vermiş ve onu kült olarak anmışlardır. Kült terimi, belirli kurallar ve yöntemler etrafında yapılan dinî törenler için kullanılır. Türkler, suyu hayat veren bir varoluş kaynağı olarak görür. Eliade'ye göre su, potansiyel gücün ve ayrışmamışlığın ilkesi, her tür kozmik tezahürün temeli, bütün tohumların taşıyıcısı ve bütün biçimlerin kaynaklandığı, bir felaket ya da kendi gerilemeleri sonucunda dönecekleri ilk özü simgeler (Eliade, 1949, 2003: 196). Bu deyimde faydalı olanın uzakta olduğunda bir işe yaramadığı üzerinden metafor yapılır. Yaşamın kaynağı olan su, geciktiğinde ihtiyacı karşılayamaz duruma gelir ve ateş özelliği göstererek yakar, kavurur. Aslında Türkler ateşin bir ruhu olduğuna inanır fakat bu metaforda suyun tersi olarak ateş için olumsuzluk bir bakış açısı görülür.

3.3. Ön-Arka Yönelimli Metaforlar

Ön; açık, temiz ve anlaşılabilirliği gösterirken, arka; kapalı, pis ve anlaşılabilirliği sergiler.

Deyim: Aldı-arqısığa qarımaq 'önüne arkasına bakmak'

Metaforun Yönü: Metaforda yön, ön ve arka ile verilmiştir.

Metaforun Açıklaması: Deyim anlam olarak bir işi yaparken her türlü boyutunu düşünerek yapmanın gerekliliğini savunmaktadır. Ön ve arka yön kavramlarıyla metafor oluşturulmuştur.

Deyim: Közi arqıda qal- 'gözü arkada kalmak'

Metaforun Yönü: Arka ile metaforun yönü verilirken metaforun olumsuz yönde kullanımı söz konusudur.

Metaforun Açıklaması: Deyimde arkada olanın belirsiz olduğundan bahsedilmiştir. Bu belirsizliğin insanda merak uyandırması söz konusudur. Bu merak da kötü düşüncelere sebebiyet verebilir.

3.4. İç-Dış Yönelimli Metaforlar

İçeride olanın belirsiz ve bilinmeyeni, dışarıda olanın daha açık ve belirgin olduğunu anlatan metaforlardır. Görünen dışta, görünmeyen içtedir.

Deyim: İçige ot çüş- 'içine ateş düşmek' (UTİL, 1998: 179).

Metaforun Yönü: Metaforun yönü içe doğrudur.

Metaforun Açıklaması: Yönelim metaforunu oluşturan "iç" kelimesidir. İç, bilinmeyeni ifade eder. Deyim, yüreğinde acı duygusu meydana gelmek anlamında kullanılır.

Deyim: İçige cin kir- 'Müñgüzi İçide" 'boynuzu içinde'

Metaforun Yönü: Metaforun yönü içe doğrudur.

Metaforun Açıklaması: Deyim, birilerinin kötülüğü içinde gizleyerek gerekli gördüğünde ortaya çıkarması anlamında kullanılır. Görünmeyen kötülük içeride gizlidir.

Deyim: Téşi héyt, içi roza 'dışı bayram, içi oruç'

Metaforun Yönü: Metafor, iç ve dış yönleriyle görünen ve görünmeyeni göstermiştir. İçeride olan insanların görmediği, dışarıda olan insanların gördüğüdür.

Metaforun Açıklaması: Deyimde, gönül kırgınlığını, üzüntüsünü içinde yaşarken dışarıya sahte mutluluklar ve sevinçler gösteren bir insan anlatılmıştır. Oruçlu insan, açlık ve susuzluktan dolayı mutsuz ve kırgın olurken bayram geldiğinde mutlu ve huzurludur.

Deyim: Başnin içimu, téşimu qatmaq. 'başının içi de dışı da durmak'

Metaforun Yönü: Metafor, iç ve dış yönleriyle yapılmıştır.

Metaforun Açıklaması: Deyim, çaresizlikten ne yapacağını bilememek, dertlenip tasalanmak anlamında kullanılır.

Deyim: Ramka içide bol- 'çerçeve içinde olmak'

Metaforun Yönü: Metaforun yönü içe doğrudur.

Metaforun Anlamı: İçeride olan bilenen ve sınırları çizelendir. Dışarıda olan bilinmezliği ve sınırsız olmayı ifade eder. Anlam olarak bu deyim, bilinen sınırlar içinde olmayı, düzen ve tertip içinde yaşamayı bildirir.

3.6. Öte-Beri Yönelimli Metaforlar

Öte kavramı ile kendine uzak olan, beri kavramı ile kendine yakın olan verilmektedir.

Deyim: Nérisiğa ötüp, bérisiğa qarap qalmaq, 'ötesini geçip berisine bakmak'

Metaforun Yönü: Öte dışarıyı ifade ederken beri içeriği ifade eder. Öte kavramıyla uzakta olan, beri kavramıyla yakında olan ifade edilmiştir.

Metaforun Anlamı: Deyim, sınırlar aşılnca işlerin bozulacağını, akıllı olup sınırların dışına çıkmamayı ifade eder.

Deyim: Néri-bérisini sorimaq, 'ötesini berisini sormak'

Metaforun Yönü: Öte ve beri kavramıyla metaforun yönü verilmiştir.

Metaforun Anlamı: Bir işi en ince ayrıntısına kadar sorup soruşturmak anlamındaki deyim olarak kullanılır.

Deyim: Néri bérisiğa qarimay 'ötesine berisine bakmayan'

Metaforun Yönü: Metaforda öte ve beri kavramı ile yön tayin edilmiştir.

Metaforun Anlamı: Bir iş yapılırken önünü ve sonunu düşünmeden, yapılan işin nasıl olacağı hesaplanmadan gerçekleştirildiği anlamı verilmiştir.

Sonuç

Çalışmamızda, Çağdaş Uygur Türkçesinde bulunan bazı deyimler yönelim metaforları açısından incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamız, Harut Resul Qadiri'nin "Uygur İdiyomlari Luğiti" ve Milletler Neşriyatı tarafından 6 cilt olarak yayımlanan "Uygur Tiliniñ İzahli Luğiti"nda yer alan yönelim metaforlu bazı deyimler taranarak hazırlanmıştır. Çağdaş Uygur Türkçesinde kullanılan bazı deyimler incelendiğinde, Uygur Türklerinin de yönlere ait kelimelere (aşağı-yukarı, uzak-yakın, ön-arka, geniş-dar, öte-beri) metaforik anlamlar yüklediği görülmektedir.

Mutlu olanın her zaman yukarıda olmadığı aşağıda olanın da mutlu olduğu sonucu deyimlerde tespit edilmiştir. İncelediğimiz bazı deyimlerde değerli olanın yakında olduğu, tersi düşünüldüğünde ise daha az değersiz olanın uzakta olduğu tespit edilmiştir. Bazı deyimlerde ön ve arka sözcükleriyle metafor yapılmıştır. Bu deyimlerden hareketle arka sözcüğünün belirsizli, ön sözcüğünün anlaşılabilirliği anlattığı tespit edilmiştir. Uygur Türkleri, deyimlerinde yönelim metaforlarının yanında ontolojik özellikleri de kullandığı görülmektedir. Örneğin, Ayağ asti 'ayak altı' deyiminde, "yön" kavramının metaforik kullanımı söz konusudur. Ayak, vücudun en alt kısmında olması sebebiyle ontolojik özellik de gösterir.

Yönelim metaforlarında yukarıda olan genellikle olumlu, aşağıda olan genellikle olumsuz olarak kabul edilir. Fakat incelemesini yaptığımız bazı deyimlerde, bu durumun tersiyle de karşılaşmıştır. Örneğin, burni üstün bol- 'burnu havada olmak' deyiminde, "kibirli olma"

anlamı verildiği için deyim, yukarı doğru olumsuz bir anlam kazanmıştır. Bésidin tütün çık-
‘Başından duman çıkmak’ deyiminde, metaforun yönü yukarı doğrudur fakat “çok korkmak,
telaşlanmak” anlamını veren deyim, anlam olarak olumsuz yönde bir duygu vermektedir.
Bazı deyimlerde de içeride olanın belirsiz ve bilinmeyini, dışarıda olanın daha açık ve
belirgin olduğunu anlatan metaforların yapıldığı da tespit edilmiştir.

İncelediğimiz yönelimli metaforlar arasında en çok yukarı-aşağı yönelimli metaforların
kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak mutluluğun yukarıda bulunması ve
herkesin mutluluğu araması gösterilebilir. Metaforik yönelimler de keyfiyet olmadığı,
fiziksel ve kültürel deneyimler neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Metafor yoluyla
kurulan deyimler, aktardığı duyguyu, herhangi bir duygu ifadesinden sıfatından daha iyi
aktarmıştır. Verilmek istenen mesaj, yönelim metaforlarıyla kurulan deyimler sayesinde
verilmiştir.

Kısaltmalar

UTİL *Hazirqi Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti* (2011). Ürümçi: Xinjiang Xelq
Neşiriyati

Kaynakça

Abdurésit, Ayşemgül (2015). “Uygur Dilinde “El” Kelimesiyle Kurulan Deyimler Üzerine
İnceleme”. *Şıncañ İctimaiy Penler Tetqiqati*, 4: 66-72.

Akın, Cüneyt (2017). “Kırgız Atasözlerinde Yönelim Metaforu Kullanımı”. *Türk Dünyası, Dil
ve Edebiyat Dergisi*, 44: 10.

Aksan, Doğan (2006). *Anlam Bilim*. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu
Yayınları.

Aksan, Doğan. (2004). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınevi.

Eliade, Mircea (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (çev.: Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erdem, Melek (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: KÖKSAV.

Erdem, Melek (2014). “İsmail Bey Gaspıralı’nın Fikrî Eserlerindeki Metaforlar Üzerine”.
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 4: 91-106.

Gen, Sila (2012) “Tahsin Yücel’in Salaklık Üstüne Denemesi’nde Yönelim Metaforları”. *Prof.
Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*. Adana: Çukurova
Üniversitesi Yayınları.

Hazirqi Zaman Uyğur Tiliniñ İzahliq Luğiti (2011). Ürümçi: Xinjiang Xelq Neşiriyati.

Kittay, E. Feder (1989). *Metaphor Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Clarendon
Press Oxford.

Lakoff, George vd. (2015). *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*. (çev.: Gökhan Yavuz Demir).
İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Micit, Abduqeyyum (2012). “Uygur Atasözleri ve Deyimlerindeki Avcılık Kültürünün İzleri”.
Şıncañ İctimaiy Penler Tetqiqati, 4: 47-54.

Qadiri, Resul Harut (2012). *Uygur İdiyomliri Luğiti*. Ürümçi: Şıncañ Xelq Neşiriyati.

Tekin, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.

Tekin, Talat (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.